
СОЦІОЛОГІЯ

Гордієнко Н.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

У статті обґрунтовано необхідність мультипарадигмальної побудови методології соціологічного дослідження функціонування шкіл-інтернатів за рахунок поєднання позитивістського, біхевіористського, структурно-функціонального, феноменологічного, соціально-психологічного, системного, соціокультурного, аксіологічного, конструктивістського, соціально-технологічного, інституціонального і неінституціонального підходів. Проаналізовано евристичне значення акторно-мережевої теорії Л. Болтанські і Л. Тевено, яка з позицій неінституціоналізму дозволяє структурувати різні типи аргументації щодо оцінки ефективності функціонування і доцільності реформування шкіл-інтернатів.

Ключові слова: школи-інтернати, реформування системи інтернатних навчальних закладів, методологія соціологічного дослідження, соціологія виховання, акторно-мережева теорія.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти України вступила у період багатовекторного реформування, сприйняття якого суспільством зовсім не однозначне. Якщо впроваджена реформа вищої освіти оцінюється більшістю громадян і експертів як необхідна і збалансована, то очікуване реформування загальної середньої освіти викликало широкий діапазон оцінок – як схвальних, так і критичних. Найбільш дискусійним аспектом цієї реформи є трансформація мережі інтернатних навчальних закладів, що передбачає, зокрема, і значне скорочення їхньої кількості. Розроблений і презентований проект деінституціоналізації догляду дітей в Україні спрямований на поступовий перехід від інституційного до сімейного догляду дитини, посилення ролі сім'ї як найкращого середовища для її розвитку [16]. Ініціатори реформи пояснюють її доцільність незамінністю сімейних форм виховання дітей і посилаються на успішний досвід багатьох

зарубіжних країн, в яких інтернатні навчальні заклади відсутні, але підкування про соціально незахищених дітей організоване на високому рівні.

Натомість опоненти реформи, поділяючи фундаментальне положення про пріоритет сім'ї, закликають враховувати особливості країни, перш за все, ментальність населення та його низький матеріальний рівень, що може загальмувати реформу. Наприклад, у Румунії кількість шкіл-інтернатів була кардинально зменшена тільки тоді, коли значно покращився рівень життя населення. Також піддається сумніву доцільність ліквідації навчальних закладів, які протягом десятиліть акумулювали значний досвід корекційно-розвиткової й освітньо-реабілітаційної роботи із сиротами, соціальними сиротами, дітьми з особливими потребами, дітьми з неблагополучних сімей, кількість яких, на жаль, в Україні не зменшується внаслідок складної соціально-економічної ситуації.

У міру розгортання підготовки до реформи все більш вираженою стає ситуація прихованого протистояння, взаємного непорозуміння між її ініціаторами й опонентами. Враховуючи дискусійність даного питання, напередодні реформи інтернатних навчальних закладів зростає значення об'єктивної інформації про якість їхньої роботи, що визначає необхідність аналізу існуючих і проведення нових об'єктивних досліджень ролі шкіл-інтернатів в українському суспільстві. Належне інформаційне забезпечення реформи дозволить визначити науково обгрунтовані, а не довільно окреслені масштаби змін мережі інтернатних закладів, усунути актуальні проблеми і водночас зберегти ті школи-інтернати, які гнучко реагують на вимоги життя і забезпечують успішне навчання та соціалізацію учнів. Такі системні дослідження необхідні для забезпечення обгрунтованими емпіричними даними і теоретичними висновками управлінських рішень, що матимуть доленосне значення для багатотисячного контингенту дітей, які в процесі особистісного і соціального становлення потребують особливої підтримки з боку держави внаслідок несприятливих життєвих обставин.

Зазвичай проблематика шкіл-інтернатів вивчається в руслі педагогічної науки, але об'єктивний аналіз протиріч, які зумовили необхідність реформування інтернатних навчальних закладів, потребує вивчення соціального контексту, оцінки діяльності закладів цього типу з урахуванням громадської думки. Тож вивчення проблематики шкіл-інтернатів передбачає також використання соціологічної методології і методів, які дозволяють більш масштабно оцінити діяльність освітніх

закладів, проаналізувати їхню роль як соціальних систем, а не лише осередків навчання та виховання підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні характеристики соціологічного дослідження функціонування освітніх закладів визначаються фундаментальними роботами в галузі соціології виховання (педагогічної соціології). Зв'язок виховного процесу із соціальним контекстом розглядався багатьма класиками педагогічної думки (Й. Песталоцці, П. Наторпом, Г. Кершенштейнером, Д. Дьюї, Я. Корчаком, А. Макаренком, С. Шацьким, В. Сорокою-Росинським та ін.) і вивчається сучасними вченими: О. Безпалько, І. Зверевою, А. Капською, Л. Коваль, Л. Міщик, А. Мудриком, С. Хлебик та ін.

Із представників соціологічної науки проблеми виховання підростаючого покоління розглядав ще Г. Спенсер. Більш цілеспрямовано проблематизували зв'язок соціології та педагогіки Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, П. Бурдьє, Е. Гідденс, роботи яких є фундаментальними для дослідження в галузі соціології освіти.

Аналізу функцій освіти як соціального інституту присвячені роботи Л. Ази [1], В. Астахової [2], Д. Зайцева [5], О. Клименко [6], О. Коваленко [7], М. Лукашевича [8], О. Скідіна [15], В. Чепак [17], Г. Чередниченко [18] та ін.

Вивчаючи проблематику освіти і соціалізації дітей, в тому числі і тих, що належать до незахищених верств населення, сучасні соціологи використовують широкий спектр методологічних підходів і концепцій, кожна з яких орієнтується на певний специфічний аспект досліджуваного феномену. О. Клименко до основних наукових концепцій вивчення дітей та дитинства відносить концепції еволюціонізму (погляд на дитинство не в контексті маргінального стану, а з позицій природності процесів розвитку людини та становлення особистості), соціокультурного розвитку (аналіз вирішальної ролі культурних особливостей оточуючого середовища для актуалізації закладеного біологічного потенціалу дитини), соціальної підтримки дитини (орієнтована на дослідження соціальної підтримки як діяльності та вивчення комплексу взаємозв'язків, що перетинаються на рівні інтересів держави та сім'ї), соціального піклування (актуалізує питання залежності розвитку дитини від рівня відносин у суспільстві), навчальної діяльності (вивчення активізації освітніх процесів та контролю над перебігом дитинства з боку дорослих), кризи (визнання того, що всі без винятку діти на різних етапах дитинства опиняються в кризових ситуаціях, від вирішення яких залежить формування ставлення до близького оточення та суспільства загалом, визначення соціальних ролей та усвідомлення

статусів), незалежності дитини (базується на ідеї, що людське життя – це відокремлене існування особистості, тому зв'язок дитини із сім'єю є внутрішньо конфліктним внаслідок прагнення батьків упродовж тривалого часу контролювати дитину, яка прагне позбавитися опіки дорослих) і зникнення дитинства (урахування тенденції до «зникнення дитинства» внаслідок інтенсивного розвитку суспільства, що змушує дітей долати «дорослі» проблеми і використовувати дорослі практики) [6, 37-46]. Для власного дослідження особливостей інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві О. Клименко обрала структурно-функціональну парадигму, застосовану в контексті міждисциплінарного підходу [6, 9].

Г. Чередниченко при дослідженні проблеми формування освітніх і професійної траєкторій молоді спирається на структурно-функціональний, позитивістський і гуманістичний підходи, а також концепцію раціональної поведінки суб'єктів соціальної дії (М. Вебер), концепцію інституту освіти як цілісної структури, що визначає соціалізації молодого покоління (Е. Дюркгейм), теорію соціальної стратифікації та інституту освіти як каналу соціальної вертикальної мобільності (П. Сорокін), теорію структурного функціоналізму в розвитку системи освіти (Р. Коллінз, Ф. Кумбс, Т. Парсон, Р. Мертон), теорію відтворювальної функції системи освіти і спадкової передачі культурного капіталу (П. Бурдьє, Ж.-К. Пассерон), концепцію соціальної диференціації у сфері освіти (Д. Коулман, Е. Хоппер, К. Дженкс), концепцію розриву між поколіннями та еволюції відносин між ними (М. Мід) [18, 23-36].

Д. Зайцев у дослідженні проблеми соціальної інтеграції дітей з обмеженими можливостями використовує як теоретико-методологічну основу концепції «нормалізації» (А. Майкелсер, Д. Найрі, Г. Райт), диференціації (С. Норт, Г. Спенсер), стратифікації (М. Вебер, Б. Барбер, С. Девіс, У. Мур, П. Сорокін), соціальної депривації (Ф. Кросбі, В. Рансімен), соціальної інтеграції (Д. Локвуд, В. Парето, Т. Парсонс, А. Радкліфі-Браун) [5, 9-10].

Досліджуючи соціокультурний феномен соціального сирітства, О. Коваленко спирається на системний і функціональний підходи, поєднання яких дає можливість розглянути функції дитинства у цілісній системі соціально-практичної діяльності суспільства і його ціннісно-нормативних уявлень, роль дітей у взаємовідносинах різних соціальних груп, місце дитинства в соціальній структурі дитинства і в системі взаємодій різних суспільних інститутів [7, 10].

В. Чепак при аналізі теоретико-методологічних засад становлення та розвитку соціології освіти зосереджується, передусім, на структурно-функціоналістській концепції освіти Т. Парсонса, інтегралістській соціології П. Сорокіна, системно-функціональному підході Н. Лумана, неоінституціональній концепції освіти Д. Мейера, Б. Роуена, Д. Болі і Д. Каменса, морфогенетичній концепції соціології освіти М. Арчера, концепції соціокультурної гегемонії Л. Альтюссера, концепції легітимації технократично-меритократичної ідеології С. Боулза і Г. Гінтіса. На основі розгляду цих концепцій і підходів автор зазначає, що для сучасної соціології освіти актуалізується наукове завдання вироблення комплексного міжпарадигмального, міжгалузевого та міждисциплінарного підходу, що передбачав би всебічну інтеграцію інституціональних, системних і діяльнісних ідей на засадах поєднання поняттєво-категорійної уніфікованості та методологічного плюралізму [17, 281].

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Отже, залежно від обраної проблеми соціологічного дослідження його методологічні засади можуть суттєво варіюватися, що вимагає від науковця здатності обґрунтовано обрати базові дослідницькі підходи і концепції для вирішення поставлених завдань. Від цієї методологічної компетентності суттєво залежить наукова цінність і достовірність результатів будь-якого дослідження, в тому числі – і з проблеми функціонування шкіл-інтернатів. Методологія соціологічного вивчення цієї проблеми залишається недостатньо розробленою і потребує окремого наукового аналізу.

Мета статті – визначення методологічних засад соціологічного дослідження функціонування освітніх закладів інтернатного типу.

Вклад основного матеріалу дослідження. Хоча всі вчені внаслідок світоглядних орієнтирів і професійного досвіду мають певну особисту схильність до вибору тієї чи іншої дослідницької методології, основною причиною цього вибору є не науковий суб'єктивізм, а особливості об'єкта і предмета дослідження, його цілі і завдання. Серед сукупності загальнонаукових і конкретнаукових методологічних підходів найбільш цінними для соціологічного дослідження функціонування інтернатних навчальних закладів ми вважаємо позитивістський, біхевіористський, структурно-функціональний, феноменологічний, соціально-психологічний, системний, соціокультурний, аксіологічний, конструктивістський, соціально-технологічний, інституціональний і неоінституціональний підходи.

Важливість позитивістського підходу пояснюється тим, що необхідним аспектом підготовки соціологічного дослідження є визначення методів збору емпіричних даних. Позитивізм як загальнонаукова методологія передбачає прикладний характер дослідження, точність, конкретність і опору на кількісні дані. Інші сторони позитивістської методології менш значущі для дослідження шкіл-інтернатів, оскільки мають загальнотеоретичний характер і імпліцитно закладені в методологію соціологічного дослідження.

Доцільність використання біхевіористського підходу у соціологічному дослідженні шкіл-інтернатів зумовлена його орієнтацією на виявлення об'єктивних показників соціальних процесів, аналіз поведінки соціального суб'єкта з урахуванням зовнішніх стимулів. Це дозволяє проаналізувати залежність діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу від соціальних умов, поглибити розуміння інтернатного закладу як соціально-освітньої системи.

Починаючи з фундаментальних праць Т. Парсонса, структурно-функціональний підхід розглядається як звичайний методологічний інструмент соціологічних досліджень. Розроблена Т. Парсонсом методологія структурно-функціонального аналізу дозволяє виділяти у багатоманітності соціальних процесів вихідні одиниці – «елементарні соціальні дії», структура кожної з яких включає діючу особу, мету дії, умови, засоби дії та нормативні приписи. Теорія структурно-функціонального аналізу Р. Мертонна дозволяє проаналізувати не лише явні, а й латентні функції соціальної системи. Вчений вважав, що вивчення неявних, прихованих процесів є актуальним завданням соціології, що важливим аспектом соціологічного пояснення будь-якого явища є розкриття латентних функцій соціальних інститутів і людської діяльності [9, 393]. Дійсно, виявлення тих явищ, які існують в прихованій формі і не завжди піддаються чіткому контролю, дозволяє більш ефективно реагувати на соціальні процеси, своєчасно виявляти ризики, створювати захисні і корекційні механізми для протидії негативним явищам або актуалізувати переваги прихованих раніше позитивних функцій.

Очевидні і латентні функції школи реалізуються в інтернатних закладах з певною специфікою, зумовленою їхнім призначенням (соціальною місією) і контингентом учнів. Так, небажана для звичайної школи латентна функція індустрії знань, масового та стандартизованого характеру освіти є цілком прийнятною для шкіл-інтернатів, оскільки вони, як правило, не мають великих амбіцій і орієнтуються на середньостатистичний рівень досягнень випускників.

Латентна функція уніфікації та обмеження локальної ідентичності особистості для шкіл-інтернатів також не є небезпечною, оскільки локальна ідентичність в учнів формується за рахунок традиційності, певної провінційності освітніх технологій, характерних для закладів цього типу. Особливого значення для шкіл-інтернатів набуває латентна функція диференціації життєвих шансів, які визначають стартовий потенціал випускників.

Феноменологічний підхід враховує залежність соціальної реальності та поведінки від людської суб'єктивності, інтерпретації особистістю суспільних подій. Так, якщо автори очікуваної реформи визначають ситуацію зі школами-інтернатами як неприйнятну, шкідливу для соціально незахищених дітей, то вони наполягатимуть на ліквідації навчальних закладів цього типу. Враховуючи це, одним із завдань дослідження ролі шкіл-інтернатів в українському суспільстві є аналіз існуючих суспільних стереотипів і пошук переконливих аргументів щодо об'єктивного, неупередженого визначення ситуації з цими закладами.

Соціально-психологічний підхід дозволяє проаналізувати проблематику особистості в суспільстві: проблеми виявлення феноменів і закономірностей поведінки і діяльності людини у складі певної соціальної групи (феномени лідерства, мотивації, атракції, рушійні сили соціальної поведінки тощо), проблеми соціалізації (визначення впливу певних соціальних груп на особистість), проблеми соціальної ідентичності особистості (виявлення якостей, які формуються і проявляються в групі) тощо. Урахування соціально-психологічної атмосфери в школах-інтернатах є важливим аспектом оцінювання їхньої діяльності, адже, на відміну від звичайної школи, інтернат фактично стає уособленням життєвого простору вихованців, інтегрує функції основних референтних груп: сім'ї, школи і товариської групи однолітків.

Системний підхід дає можливість представити складні багатоелементні утворення, які нерідко об'єднують гетерогенні елементи (наприклад, окремі люди та спільноти, технічні елементи, соціальні системи) у вигляді певним чином структурованих і функціонально пов'язаних між собою частин єдиного цілого, якість якого виникає в результаті їхньої взаємодії і не дорівнює сукупності їхніх окремих якостей. Ця нова якість, що властива об'єкту як цілому, називається системною або інтегральною якістю. З позицій системного підходу школу-інтернат можна розглядати, по-перше, як цілісну систему, що складається з навчальної, виховної, медичної, корекційно-реабілітаційної, психологічної, інноваційної, матеріально-технічної,

кадрової та управлінської підсистем, по-друге, як підсистему більш масштабних (регіональної і загальнодержавної) освітніх систем. Ці обидва рівні розгляду школи-інтернату слід враховувати в рамках системного аналізу, що дозволить подолати існуючу фрагментарність інтерпретації діяльності інтернатних закладів, оцінити кожен із них як цілісну структуру в освітньому просторі України.

Соціокультурний підхід у соціологічному дослідженні концентрується на культурній обумовленості становлення особистості та формування в неї вищих психічних функцій, впливі на цей процес мови, освіти, сім'ї, звичаїв, традицій, ролі глибинних соціально-ціннісних структур кожної людини у визначенні векторів соціальної динаміки. Аналіз діяльності шкіл-інтернатів крізь призму цього підходу передбачає визначення рівня ефективності підготовки випускників як носіїв національної і загальнолюдської культури, готових інтегруватися у сучасний соціокультурний простір з урахуванням його глобалізованості та полікультурності.

Основне положення соціокультурного підходу про те, що квінтесенцією будь-якої культури є цінності, ґрунтовно досліджується і розкривається розробниками аксіологічного підходу. У соціологічному дослідженні він фіксує провідну роль цінностей у стимулюванні і структуруванні життєдіяльності особистості, визначенні передумов її успішної соціалізації в залежності від набутого ціннісного потенціалу. В контексті сучасних дискусій з проблеми ефективності роботи шкіл-інтернатів особливо актуальним є вивчення аксіологічних передумов життєвого шляху вихованців і випускників закладів цього типу, встановлення відповідності сформованих цінностей суспільним вимогам. Зокрема, заслуговує уваги дослідників ставлення вихованців до основних термінальних та інструментальних цінностей, таких як: щасливе сімейне життя, здоров'я, матеріально забезпечене життя, відповідальність, любов, життєрадісність (оптимізм, почуття гумору), розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення), наявність вірних друзів, цікава робота, активне та діяльне життя, високі досягнення, впевненість у собі, свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках) та ін.

Значення конструктивістського підходу полягає у методологічній настанові на виявлення способів створення соціальної реальності окремими особами і групами людей. Конструктивізм аналізує діалектичний взаємовплив людської екзистенції і соціальної реальності, розглядаючи її як динамічний і безперервний процес, що залежить від інтерпретації суб'єктами соціальних феноменів.

Урахування цього методологічного підходу при розробці програми соціологічного дослідження шкіл-інтернатів дозволить встановити, в якій мірі суспільні уявлення про їхню діяльність відповідають реальним фактам, який варіант інтерпретації проблематики закладів цього типу є найбільш об'єктивним.

Для аналітичного пояснення впливу управлінських дій на результати роботи школи-інтернату доцільно застосовувати соціально-технологічний підхід, що досліджує ефективність тих чи інших способів технологізації соціальних практик, дій і поведінки людини в соціальних організаціях. Якщо застосовувані вчителями і вихователями педагогічні технології передбачають вплив на конкретних учнів або їх колектив, то об'єктом управлінських технологій, використовуваних у рамках соціально-технологічного підходу, є інтернатний заклад як соціальна система. В контексті проблеми реформування системи інтернатних навчальних закладів України особливого значення набуває процес становлення та інноваційного розвитку закладів цього типу як відкритих соціально-освітніх систем, максимально інтегрованих у соціокультурний простір держави. Успішність цієї інноваційної діяльності у значній мірі залежить від професійних дій адміністрації шкіл-інтернатів, а також управлінців вищих рівнів – регіонального і загальнодержавного.

В. Нечипоренко зазначає, що інноваційний розвиток для спеціального закладу освіти є, з одного боку, умовою подальшого поступу, а з іншого, – загрозою розбалансування внутрішньошкільного освітнього простору у випадку перевищення критичної межі інновацій, втрати рівноваги між ними та стабільними алгоритмами роботи. Попередити такі ризики можливо за умови врахування при розробці та реалізації стратегії діяльності спеціального закладу внутрішніх і зовнішніх детермінант його діяльності. До внутрішніх детермінант відносяться призначення навчального закладу та усталені підходи до організації його роботи. До зовнішніх детермінант діяльності спеціального закладу відносяться різнопланові чинники макросередовища, головними серед яких є: світові тенденції розвитку освіти і науки; особливості соціально-економічного, політичного та культурного розвитку країни; традиції в галузі освітньої діяльності; освітня політика; рівень розвитку психолого-педагогічної науки. Прогнозування впливу цих чинників на траєкторію реалізації місії закладу дозволяє розробити модерну, перспективну стратегію його розвитку, яка відповідає сучасним глобалізаційним викликам і потребам національної освіти [12, 10-11]. О. Позднякова на основі аналізу сучасних підходів до проектування виховної системи школи-

інтернату доходить висновку, що в контексті нової парадигми відкритих соціально-освітніх систем простежується тенденція формулювання пріоритетних завдань відкритого виховного простору школи-інтернату [13, 40].

Отже, оскільки інноваційний розвиток інтернатних закладів як відкритих соціально-освітніх систем є однією з головних альтернатив їх ліквідації, оновлення управлінських технологій згідно з досягненнями соціально-технологічного підходу можна розглядати як один із ключових пріоритетів модернізації системи закладів цього типу.

Інституціональний підхід є одним із найважливіших у соціології, оскільки дозволяє розкрити механізми функціонування соціальних об'єктів, нормування відносин між суб'єктами, які виконують певні ролі в конкретному інституті. Дослідження школи-інтернату з позицій інституціонального підходу допомагає проаналізувати його організаційну структуру як соціального інституту – організованої системи соціальних зв'язків і відносин, норм і правил, функціональність якої покликана регулювати життєдіяльність членів суспільства та задовольняти їхні потреби.

Якщо інституціональний підхід зосереджується в першу чергу на вивченні формальних норм і легальних процедур, що визначають функціонування соціальних інститутів, то неінституціоналізм в якості основних чинників їхньої діяльності розглядає сукупність норм і цінностей, соціокультурний контекст, реально діючі «правила гри», що структурують відносини між людьми. Соціальні інститути при цьому сприймаються як реальні актори, які мають власні інтереси і визначають моделі активності людей. Пояснювально-прогностичну цінність такого підходу доцільно розглянути на прикладі розробленої в його межах акторно-мережевої теорії, яку можна використовувати для всебічного вивчення системи аргументів соціальних акторів, задіяних у реформуванні інтернатних закладів.

З точки зору акторно-мережевої теорії, школа-інтернат є точкою перетину різних «світів», що є джерелом конфліктів і девіацій. Автори цієї теорії Л. Болтанські і Л. Тевено виділяють шість таких «світів» («градів»): світ натхнення, домашній, громадянський, репутаційний, ринковий та індустріальний світи [3, 76]. У кожному зі світів діють свої принципи оцінки та типи взаємодії, символічні зразки і цінності, своя нормативна система, по-різному формуються мережі соціальних взаємозв'язків. Дії і зв'язки, які здійснюються на перетині світів, можуть містити ризики девіацій і конфліктів, оскільки виникає невизначеність щодо критеріїв оцінок дій акторів, їхніх норм і

цінностей. Використовуючи цей методологічний підхід, можна виділити різні типи аргументації для оцінки ефективності функціонування шкіл-інтернатів і доцільності їх реформування, а саме: морально-педагогічну, державну, громадянську, репутаційну, ринкову та наукову аргументацію. Специфіку кожного типу аргументів доцільно розглянути більш докладно, оскільки їх сукупність і взаємодоповнення визначають те чи інше рішення щодо подальшої долі шкіл-інтернатів у системі освіти України.

Морально-педагогічна аргументація ґрунтується на порівнянні ефективності виховання та підготовки до життя соціально незахищених дітей в інтернатних навчальних закладах і сім'ях. В офіційних документах, педагогічній та психологічній літературі поширена точка зору, що школи-інтернати недостатньо успішно виконують функції підготовки дітей до дорослого життя, що випускники закладів цього типу залишаються недостатньо соціалізованими для самостійного успішного життя, що серед них великий відсоток девіантів і навіть злочинців. На наш погляд, ця позиція вибірково спирається тільки на негативні факти. В науковій літературі представлені й інші аргументи, які на емпіричному матеріалі доводять позитивний вплив інтернату на вихованців [12; 14]. Не спростовуючи думки про наявність випадків девіантної поведінки випускників, слід у ході подальших досліджень виявити кількісні показники поширення як негативних, так і позитивних наслідків навчально-виховної роботи в школі-інтернаті.

Державна аргументація спирається на загальні уявлення про функції держави, зокрема, її пріоритетну функцію щодо соціального захисту дітей-сиріт, дітей з неблагополучних сімей і дітей з інвалідністю. В умовах соціально-економічної кризи, коли число дітей з неблагополучних сімей зростає, їх соціальний захист з боку держави є вкрай необхідним, а державне виховання – пріоритетним. Про слушність такої аргументації свідчить історичний досвід боротьби з безпритульністю, адже статус «нічийних» дітей змінюється на статус «державних» дітей, що врешті решт рятує їхню долю.

Основу громадянської системи аргументів складають оцінки можливостей громадянського суспільства взяти під свою опіку проблемних дітей. На недостатність цих можливостей вказують дані про те, що, згідно із соціологічними дослідженнями, статус постматеріальних цінностей в Україні значно нижчий, ніж у розвинених західних країнах, тобто потенціал суспільства враховувати нематеріальні мотиви своєї діяльності відносно низький. Якщо у розвинених країнах європейського типу цивілізації переважна

кількість проблемних дітей виховується в структурах громадянського суспільства (фостерні сім'ї, прийомні сім'ї та інші типи сімей), то в Україні, на наш погляд, громадянське суспільство ще не має достатній потенціал для того, щоб взяти під опіку всіх соціально незахищених дітей за рахунок широкого розповсюдження прийомних сімей.

В контексті виділеного Л. Болтанські і Л. Тевено світу репутації прийняття рішення про необхідність реформ в системі інтернатних закладів у значній мірі викликане репутаційними причинами. В українському суспільстві протягом останніх десятиліть склалася низька репутація практики виховання дітей в школі-інтернаті. Ця репутація підтримується в численних публікаціях як наукового, так і публіцистичного характеру, але ґрунтовні емпіричні дослідження репутації шкіл-інтернатів не проводилися. Тому актуальним є використання емпіричних дослідницьких методів для детального вивчення фактологічної основи репутації шкіл-інтернатів серед населення. Оскільки репутація, як сформована думка про переваги і недоліки певного об'єкта, має позитивні і негативні аспекти, важливо зважити їхні пропорції у діяльності інтернатів, диференційовано розглянути їхню репутацію з точки зору різних категорій населення.

В соціологічній терміносистемі інтегральне судження соціальної спільноти щодо певного явища або об'єкту позначається поняттям «докса». Стосовно об'єкту нашого дослідження, інтегральна характеристика функцій та інших рис, що відображають нормативний статус і специфічний цілісний образ школи-інтернату як інституційної структури, може бути позначена поняттям «докса школи-інтернату».

Термін «докса» для характеристики об'єктів в системі освіти активно застосовував П. Бурдьє [4]. Поряд із поняттями «соціальний капітал», «поле», «габітус», поняття «докса» позначає специфічний цілісний образ освітньої системи, що встановився як у суспільстві, так і в самому навчальному закладі. Є кілька визначень поняття «докса». У П. Бурдьє – це те положення, яке вважається «само собою зрозумілим», певна форма вірування, відношення основоположної згоди із соціальним світом [4]. Насправді, поняття докси глибше і ширше, що слідує з контексту висловлювань П. Бурдьє щодо цього поняття. Ми поділяємо точку зору О. Начкіна [11], який дає визначення докси, ґрунтуючись на аналізі всього тексту публікації П. Бурдьє, а не задовольняється стислими поясненнями. О. Начкін визначає освітню доксу як сукупність проявів буденної думки, фундаментальних переказів і уявлень, що приймаються на віру без обговорення і обмірковування як очевидні та безперечні, репрезентуючи певний суспільний консенсус. Докса характеризує як

зовнішню, так і внутрішню згоду щодо інституціалізації рис навчального закладу, закріплюючи за ним стійкий статус з його загальними і специфічними функціями.

Докса школи-інтернату – це уявлення про характерну для даного типу навчального закладу сукупність установок, цінностей, принципів, положень і функцій, які, узгоджуючись між собою, забезпечують функціонування цього соціального об'єкта як специфічної системи, що суттєво відрізняється від інших типів освітніх установ. Враховуючи інтегральний характер феномену докси школи-інтернату, його соціологічне дослідження є важливим аспектом оцінки ефективності закладів цього типу і доцільності їх реформування.

Наступний різновид аргументації, передбаченої теорією Л. Болтанські і Л. Тевено, – ринкові аргументи. Посилаючись на них, ініціатори реформи шкіл-інтернатів наголошують, що система закладів цього типу обходиться Україні занадто дорого. У Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки зазначено, що видатки на утримання мережі закладів інституційного догляду дітей щорічно зростають. Так, у 2014 році з державного бюджету було виділено 5,1 млрд. гривень, у 2015 році близько 6,4 млрд. гривень, а у 2016 році – більше 7 млрд. гривень на утримання таких закладів [10]. Але нині школи-інтернати фінансуються з місцевих бюджетів, якщо ж перевести дітей в прийомні сім'ї та будинки сімейного типу, фінансування здійснюватиметься з державного бюджету. На питання про те, чи буде дорожчим для держави фінансування утримання дітей в сім'ях, ніж в інтернатах, автори реформи відповіді не дають, приділяючи більше уваги іншим аргументам, оскільки пряомолінійна ринкова аргументація в очах громадськості буде виглядати некоректною. Разом із тим, можна передбачити, що для стимулювання переведення дітей в сім'ї необхідне достатнє фінансування, яке в кінцевому рахунку перевищуватиме сьгоднішні витрати на школи-інтернати.

Останній різновид аргументації за акторно-мережевою теорією – наукова – передбачає обґрунтування рішень з опорою на результати наукових досліджень. Об'єктивне соціологічне дослідження може сприяти встановленню більш адекватної репутації шкіл-інтернатів, оскільки сьгодні вона часто має суб'єктивний і довірливий характер, є результатом маніпуляції, неправильної або неперевіреної інформації. Наукове дослідження функціонування інтернатних навчальних закладів доцільно спрямовувати на вивчення різних, взаємодоповнювальних аспектів їхньої життєдіяльності: матеріально-технічних і санітарно-гігієнічних умов, життєвих планів і цінностей

вихованців, успішності реалізації життєвих програм і конструювання життєвих траєкторій випускників, громадської думки про школи-інтернати та необхідність їх реформування тощо.

Висновки. Сучасні дослідження у галузі соціології освіти (педагогічної соціології) переважно мають мультипарадигмальний характер, зумовлений складністю досліджуваного об'єкта, необхідністю його аналізу з позиції різних, взаємодоповнювальних підходів. При вивченні специфіки та ефективності функціонування освітніх закладів інтернатного типу мультипарадигмальність дослідження забезпечуватиметься за рахунок поєднання загальнонаукових і конкретнаукових методологічних підходів: позитивістського, біхевіористського, структурно-функціонального, феноменологічного, соціально-психологічного, системного, соціокультурного, аксіологічного, конструктивістського, соціально-технологічного, інституціонального і неінституціонального. В рамках останнього підходу найбільше евристичне значення при дослідженні шкіл-інтернатів має акторно-мережева теорія Л. Болтанські і Л. Тевено, яка дозволяє проаналізувати різні типи аргументації щодо оцінки ефективності функціонування і доцільності реформування закладів цього типу (морально-педагогічну, державну, громадянську, репутаційну, ринкову та наукову аргументацію), відтворити поліконтекстуальність проблеми ролі інтернатних закладів в українському суспільстві та пошуку можливої альтернативи системі інституційного догляду та виховання соціально незахищених дітей.

Перспективи подальших розвідок. Подальша розробка методології соціологічного дослідження роботи шкіл-інтернатів може здійснюватися за двома напрямками. По-перше, – аналіз інших методологічних підходів і концепцій на предмет їхньої евристичної цінності для вивчення різних аспектів діяльності шкіл-інтернатів, успішності соціалізації вихованців і випускників закладів цього типу. По-друге, – розробка методик соціологічного дослідження за визначеними методологічними підходами (розробка технологічної методології на основі загально- і конкретнаукової).

ЛІТЕРАТУРА

1. Аза Л. О. Теоретико-соціологічний аналіз соціальних проблем виховання : дис. ... доктора соц. наук : 22.00.01. – К., 1994. – 273 с.
2. Астахова В. И. Курс лекций по социологии образования : учеб. пособие для студентов вузов. – Х. : Изд-во НУА, 2009. – 464 с.

3. *Болтански Л.* Социология критической способности / Л. Болтански, Л. Тевено // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Том III. – № 3. – С. 68-82.
4. *Бурдые П.* Университетская докса и творчество: против схоластических делений // Socio-Logos'96. Альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии Российской академии наук. – М.: Socio-Logos, 1996. – С. 8-31.
5. *Зайцев Д. В.* Социальная интеграция детей с ограниченными возможностями : дисс. ... доктора соц. наук : 22.00.04. – Саратов, 2004. – 360 с.
6. *Клименко О. Ю.* Особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : дис. ... доктора соц. наук : 22.00.04. – Харків, 2016. – 418 с.
7. *Коваленко О. О.* Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини». – К., 2006. – 19 с.
8. *Лукашевич Н. П.* Социология образования. Конспект лекций / Лукашевич Н. П., Солодков В. Т. – К. : Изд. МАУП, 1997. – 224 с.
9. *Мертон Р. К.* Явные и латентные функции. Тексты / Р. К. Мертон // Американская социологическая мысль / Под ред. В. И. Добренкова. – М. : Изд-во МУБиУ, 1996. – 427 с.
10. *Национальна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/timeline/Reformuvannya-instituciynogo-doglyadu-ditey.html>.*
11. *Начкин А. И.* Социология образования: исследовательский потенциал классического наследия // Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина. Научный журнал. – 2013. – № 1. – Том 2. – С. 172-178.
12. *Нечипоренко В. В.* Теоретичні і методичні засади навчально-реабілітаційної діяльності спеціального закладу як відкритої соціально-освітньої системи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». – К., 2013. – 44 с.
13. *Позднякова О.* Виховна система школи-інтернату як освітній феномен // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2016. – № 2 (17). – С. 37-41.
14. *Покась В. П.* Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти». – К., 2012. – 34 с.

15. Скідін О. Л. Соціологія освіти : навчальний посібник / О. Л. Скідін, І. М. Гавриленко. – Запоріжжя : ЕТТА-ПРЕСС, 1998. – 256 с.
16. Уповноважений Президента з прав дитини взяв участь у презентації бачення деінституціалізації догляду дітей в Україні [Електронний ресурс] / Президент України Петро Порошенко. Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/upovnovazhenij-prezidenta-z-prav-ditini-vzyav-uchast-u-preze-37387>.
17. Чепак В. В. Теоретико-методичні засади становлення і розвитку соціології освіти : монографія / В. В. Чепак. – К. : Геоплінт, 2011. – 304 с.
18. Чердніченко Г. А. Формирование образовательных и профессиональных траекторий молодежи: внешние регуляторы и действия субъектов : дисс. ... доктора социол. наук : 22.00.04. – М., 2014. – 330 с.

Гордиенко Н. Методологические основы социологического исследования функционирования образовательных заведений интернатного типа.

В статье обоснована необходимость мультипарадигмального построения методологии социологического исследования функционирования школ-интернатов через сочетание позитивистского, бихевиористского, структурно-функционального, феноменологического, социально-психологического, системного, социокультурного, аксиологического, конструктивистского, социально-технологического, институционального и неoinституционального подходов. Проанализировано эвристическое значение акторно-сетевой теории Л. Болтански и Л. Тевено, которая с позиций неoinституционализма позволяет проанализировать различные типы аргументации относительно оценки эффективности функционирования и целесообразности реформирования школ-интернатов.

Ключевые слова: школы-интернаты, реформирование системы интернатных учебных заведений, методология социологического исследования, социология воспитания, акторно-сетевая теория.

Gordienko N. Methodological foundations for sociological survey on boarding schools functioning.

The author substantiates the necessity of the multi-paradigm approach to the sociological survey on the difficulties of the functioning of boarding-schools. The multi-paradigm approach allows to combine main theoretical sociological approaches and includes positivist, behavioristic, structural and functional, phenomenological, socio-psychological, systems, social and structural, axiological, constructionist, social and technological, institutional and neo-institutional approaches. The author points to the heuristic importance of the actor-network theory of L. Boltanski and L. Thevenot.

Keywords: boarding schools, the reform of boarding schools system, sociological methodology, sociology of education, actor-network theory.

Альохін М.

СМИСЛОЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ ТА ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ІНДУСТРІАЛЬНИХ РЕГІОНІВ

У статті розкривається поняття смисложиттєвих цінностей та орієнтацій. Висвітлюється їх класифікація та механізми формування в учнівської молоді. Автором наводяться результати власного соціологічного дослідження щодо визначення цінностей та життєвих орієнтирів старшокласників індустріальних регіонів України, статистичні дані порівнюються із результатами аналогічних розвідок. Прослідковується динаміка та характер змін смисложиттєвих цінностей сучасної учнівської молоді.

Ключові слова: смисложиттєві цінності, ціннісна орієнтація, українська молодь, індустріальний регіон.

Постановка проблеми. Самоактуалізація та самореалізації особистості – чи не найважливіша проблема кожної людини, розв'язання якої, безумовно, пов'язано із формуванням успішної життєвої траєкторії, вибором пріоритетів та цінностей, що визначатимуть її долю. Особливо вразливою категорією у аспекті істинності/хибності розстановки життєвих пріоритетів залишається молодь, адже відсутність власного багатого досвіду, помножена на стрімкий суспільно-політичний та інформаційний прогрес, що ускладнює вибудову чітких прогностичних оцінок стосовно політико-правового та соціально-економічного становища держави, часто не дозволяє зробити правильний вибір, таким чином породжуючи численні суперечності у її життєвих стратегіях, порушуючи їх внутрішню логіку і цілісність. Крім того, останнім часом все інтенсивніше відбувається маргіналізація українського суспільства, спостерігається активна молодіжна еміграція, а на ринку праці посилюються тенденції молодіжного безробіття. Таким чином, молоді все складніше в умовах соціально-економічної нестабільності, міждержавного військового протистояння, політичного фіаско постмайданівських сил та глибокого культурного занепаду обрати правильні смисложиттєві цінності та орієнтири. Ще більш трагічною ситуація видається у молоді індустріальних регіонів України, які у